

תנועות הנוער היהודיות במזרח אירופה בשואה

תחת שלטון הגרמנים היו תנועות הנוער היהודיות מסגרות חשובות לפעילות יהודית ציבורית, גלויה ומחתרתית, ואחר-כך גרעין מרכזי בתנועות ההתנגדות היהודית.

עם פרוץ המלחמה וכינון משטר הכיבוש הגרמני התחיל פרק חדש בתולדותיהן של תה"נ היהודיות בפולין. בחודשים הראשונים סבלו גם תה"נ ממבוכה ומהתפרקות המסגרות. השליחים מארץ-ישראל שפעלו בהזדקת תה"נ ובענייני העלייה חזרו כולם לארץ. בדומה למנהיגות של המפלגות והמוסדות היהודיים המרכזיים יצאו גם ראשי תה"נ את ורשה ואת הערים הגדולות במרכז פולין ומערבה ונעו לעבר מחוזות המזרח שנתפסו בידי ברית-המועצות. ואולם, בניגוד למפלגות הוחלט במרכזי תה"נ להחזיר אחדים מבכירי חבריהם לשטח הכיבוש בידי הגרמנים, כדי לשקם את התנועות ולארגן בתנאי מחתרת. בין החוזרים בתחילת 1940 היו אנשים כמרדכי אנילביץ' ויצחק צוקרמן, ממנהיגי התנועות במחתרת ולימים מראשי ה'ארגון היהודי הלוחם' ומרד גטו ורשה.

ככול גוף שפעל בתנאי מחתרת, שינו גם תה"נ את אופי פעולתן ודרכן, אך בניגוד לגופים פוליטיים רבי-היקף הצליחו התאים האינטימיים של תה"נ לשמור על ייחודם, ובאווירה כללית של אוזלת יד והתפרקות המסגרות הקיימות להיוותר כמאחז בלתי נכנע ושומר על ערכים וחסיונות העבר. לאחר שלב של התארגנות מחודשת בלטה האינטנסיביות של פעולת תה"נ במחתרת. הן פרסמו את מרבית העיתונות החשאית בורשה, הן לפני הקמת הגטו והן אחרי הקמתו, קיימו מסגרות לימוד כתחליף לבתי-הספר הסדירים, וכן סמינרים, כינוסים ופעילות רעיונית ענפה. תה"נ הפעילו רשת של שליחים, מורכבת בעיקר מנערות, שנסעו באורח בלתי-חוקי לגטאות הסגורים והמנותקים, וכך הקנו לסניפים המפוזרים ברחבי הארץ הכבושה אופי של תנועות המודרכות בידי המרכזים בורשה. התנועות במחתרת נטשו את העמדה שנקטו בעבר, ושליפיה התנזרו מפעולה ציבורית בגולה, ונטלו חלק בתחומי החיים השונים של מחתרת הגטו. אין להסיק מכאן שראשי תה"נ חתרו למנהיגות בציבור הכללי. בדומה למחתרת המפלגות לא התכוונו התנועות לבוא במקומם של היודנרטים, אלא התנגדו לשיטות הפעולה שלהם, הפוגעות בשכבות החלשות ביותר, ולקו הכניעה העיוור לגרמנים, שהיה לנורמה בחלקי המסוימים, כגון המשטרה. בצד השאיפה הכללית להתקיים על אף הכול, העלו תה"נ עיקר אחר: להשפיע על הנוער ולהכינו למשימות הצפויות לו בעתיד, לאחר שיחלפו המלחמה, ההשפלה והדיכוי. ניתן אפוא לומר שעד תחילת ה'פתרון הסופי' לא היו תה"נ חלופה להתארגנות הציבורית הגלויה והחשאית בגטאות, אלא רכיב בתוך קונסנזוס כללי של מאבק על הישרדות.

המפנה בדרכה של מחתרת תה"נ חופף מבחינה כרונולוגית את המפנה הכללי בגורלם של היהודים בשלטון הכיבוש הגרמני. עם תחילת פלישתם של הגרמנים לברית-המועצות, ב-22 ביוני 1941, ופתיחת מסע רצח ההמונים בידי האינזצגרופן, ואחר-כך מתחילת 1942 עם התפשטות מבצע הרצח לעבר שטחי פולין המסופחים לרייך ולעבר הגנרלגוברנמן, התעוררו בגטאות ויכוח ומחלוקת עמוקים באשר למשמעות האירועים הללו ולדרכי ההיערכות המתחייבים מן המצב החדש.

יהודי וילנה נפגעו קשה כבר בראשית הרציחות. ובוילנה הובעה לראשונה מפי ראשי תה"נ הערכת מצב מפליאה בדיוקנותה, ושם הוקם ב-1 בינואר 1942 הארגון הראשון ללחימה יהודית המורכב מת"נ. בליל 31 בדצמבר 1941 הועלה במפגש של חברי תה"נ הציוניות החלוציות כרוז שחיבר אבא קובנר, ובו הובעו דעות ועמדות שהיו פרי דיונים ושאומוצו בידי הארגון הלוחם המתגבש, „ ואחר-כך גם בידי ארגוני נוער בגטאות אחרים ובייחוד בורשה. בכרוז נאמר כי 'כול אשר הוצא משערי הגטו' הובל למוות, ש'היטלר זומם להשמיד את כול יהודי אירופה', ו'על יהודי וילנה הטל להיות הראשונים בתור' ו'התשובה היחידה לאויב היא התנגדות' ו'יש להתגונן עד הנשימה האחרונה'. קביעות נועזות אלו לא היו מבוססות על ידיעה בדוקה, אלא על אינטואיציה נועזת וראייה חודרת של המתהווה.. הרעיון של התנגדות בכוח לא הועלה כאמצעי היכול להרתיע את הנאצים או כסיכוי להצלה, אלא כצעד שיש לנקוט נוכח אובדן הסיכויים לחיים, וכביטוי הולם ליהודים המאורגנים המשתייכים לברית אנטי-נאצית וכוח יהודי לאומי המאמין בעתידו ובעתיד האדם החופשי.

בגטאות הגדולים נטו היודנטים והחוגים המקורבים אליהם, וכן רוב חברי מחתרת המפלגות, לראות ברציחות התפרצות של איבה פראית באזורי החזית או מזימה מקומית, ודחו את הטענה כי ברציחות ההמונים במזרח יש לראות התחלה של מסע רצח טוטלי. יתר על כן, אישי ציבור ותיקים ומנוסים חששו, שהרעיונות הנועזים וההתארגנות של תה"נ בגופי לחימה עלולים להמיט אסון על הרבים, במעשי תגמול קולקטיביים כמקובל אצל הנאצים. אחדים מראשי היודנטים, שהצטיינו ביוזמה ובטחו בכושרם האישי להתמודד עם המצב, העלו את הקונצפציה, שמול הפקרת חיי אדם וחוסר רתיעה לרצוח המוני יהודים, יש להגביר את העבודה ואת היעילות של היהודים כעובדים, כך שכאשר ילמדו הגרמנים שהעובדים היהודים מסייעים לצורכיהם, יחדלו מהדיכוי הקיצוני והרצח. ברור שקונצפציה זו של היודנטים, שבין השאר אימצוה יעקב גנס בוילנה, אפרים ברש בבליסטוק וחיים רומקובסקי בלודז', לא האמינה שאפשרית החלטה כוללת של רצח יהודים מתוך מניעים אידיאולוגיים-גזעניים, וגרסה כי הכול מתרחש מתוך חוסר אחריות של נאצים יחידים ומתוך שיקולים פרגמטיים חסרי רסן מוסרי. לא כן אנשי תה"נ, שראו במסע הרצח מהלך אידיאולוגי והחלטה מרכזית ועקבית. מכאן החלטת תה"נ להיערך לגירושים העתידיים לפקוד כול גטו ולפעולת התגוננות. בעימות בין שתי הגישות, של היודנטים מזה ותה"נ מזה, היתה התנגשות בלתי נמנעת, ואמנם הדברים הגיעו לידי מחלוקת ובכמה גטאות גם למאבק אלים. כאמור, ברוב המקרים, ולפחות בשלבים הראשונים של הוצאת ה'פתרון הסופי' לפועל, הסתייגה גם הנהגת המחתרת הפוליטית בגטאות מעמדות תה"נ, וכתוצאה מכך נאלצו ראשי תה"נ לנקוט קו של הסברה ופעילות עצמאיים, והפכו בכך בשלב האחרון למעין חלופה להנהגה, ובגטו ורשה להנהגה ממשית המדריכה ומכוונת את מהלך הארועים והפעילות בחודשים האחרונים של קיום הגטו. תה"נ הפיצו את רעיון ההתנגדות בגטאות השונים, ושליחים שהגיעו מורשה למקומות שונים – ביאליסטוק, קרקוב, צ'נסטוכובה, זגלמביה – נטלו חלק פעיל בהתארגנות ובמאבק בגטאות הללו. ראשי תה"נ התקשרו גם עם ארגוני הלחימה במחתרת הפולנית והליטאית וניסו להשיג מהם סיוע באמצעי לחימה, הדרכה וקשר עם גורמים בארצות חוץ.

פעילות מקיפה בארגוני לחימה גילו תה"נ הציוניות החלוציות ה'שומר הצעיר', 'דרור' ו'עקיבא'. הן היו יוזמות ושותפות להתארגנות ולמאבק בכול הגטאות שבהם הוקמו ארגוני לחימה, וחבריהן עמדו בראש הארגונים בגטאות

המרכזיים. תנועת בית"ר היתה שותפה ל'ארגון הפרטיזנים המאוחד (פ.פ.או) בוילנה, קבוצה מחבריה נטלה חלק בהתארגנות בביאליסטוק, ותנועת בית"ר הקימה ארגון לחימה נפרד בורשה. תנועת עקיבא היתה שותפה ל'ארגון היהודי הלוחם' בורשה והיתה הכוח המרכזי בארגון הלוחם 'החלוץ הלוחם' בקרקוב. גם תנועות 'הנוער הציוני' ו'גורדוניה' היו שותפות לארגוני הלחימה במרבית הגטאות, ורישומי של 'הנוער הציוני' היה רב בערי זגלמביה. במרבית הגטאות השתתפו באורח פעיל בארגוני הלחימה גם צעירי ה'בונד' והקומוניסטים. באחדים מהגטאות הוקמו שני ארגוני לחימה, ולרוב היה פיצול לפי הקו הפוליטי-התנועתי. לפיכך צוין לא פעם, שגם בשלב אחרון זה לא השכילו התנועות השונות להימלט מהפירוד על רקע פוליטי. עם זאת מן הראוי לציין שבשום תקופה אחרת ובשום מסגרת אחרת לא הגיעו הזרמים והגופים השונים לאחדות ולשיתוף-פעולה כה מרחיקי-לכת כמו בארגוני הלחימה. כ-2,000 חברי תה"נ היו חברים בארגוני הלחימה, נטלו חלק בתנועת ההתנגדות והשתתפו במרידות בגטאות.

היעד שאימצו ארגוני הלחימה שהקימו תה"נ היה מרד או התנגדות חמושה בתוך הגטו נוכח הגירוש הסופי של היהודים למחנות ההשמדה, וזאת בידיעה כי הלוחמים כולם צפויים ליפול במאבק. בארצות כגון צרפת, הולנד, הונגריה, כווננו מרבית המאמצים של חברי תה"נ לתחום ההצלה. שאפשרויותיה היו שם יעד ריאלי. דרך ההתנגדות והמאבק החמוש במלואה מומשה בורשה בהתקוממות באפריל 1943. בגטאות אחרים, ובכללן וילנה וביאליסטוק, אומצה התפיסה שלפיה יתנהל ערב הגירוש הסופי מאבק בגטו, אך חלק מהלוחמים הופנה ליערות למאבק פרטיזנים, ולא נשללה האפשרות שאחרי פעולת ההתנגדות בגטו, יסוגו או ימלטו הלוחמים ליער וימשיכו את מאבקם בשורות הפרטיזנים. בקרקוב ניהל הארגון הלוחם את מאבקו מחוץ לגטו, כדי שלא לסכן את היהודים בתוכו, והוציא לפועל פעולות נקם בשטח העיר שמחוץ לגטו. בערי זגלמביה הושם בתנועות הלחימה, פרט לכמה ניסיונות להתנגדות חמושה, הדגש בסיכויי הצלחה בדרך הברחה הגבול לסלובקיה הסמוכה, או בדרכונים זרים, לחוץ-לארץ. מחוץ לפולין הכבושה, כגון בקובנה שבליטא, התארגנו תה"נ ליציאה ליערות ולהשתלבות בתנועת הפרטיזנים, ולא חתרו באורח עקבי להתקוממות בגטו. גם במינסק שבביילורוסיה הסובייטית, שבה לא היו ת"נ לזרמיהן והיוזמה היתה בידי הקומוניסטים, קם ארגון התנגדות שקיים קשרים אמיצים עם הפרטיזנים ביערות, והוציא אלפי יהודים למאבק פרטיזנים ולמחנות משפחה ביערות. בין הפעילים בעיירות הקטנות בביילורוסיה ובאוקראינה, שארגנו התקוממויות ספונטניות ובריהות של המונים, ניכר חלקם של חברי תה"נ ויוצאי תה"נ. חברי תה"נ בסלובקיה נטלו חלק פעיל בפעולות הצלה נועזות, היו מאורגנים במחנות עבודה, הצטרפו ביחידות נפרדות למרד הסלובקי הלאומי, הצטיינו במרד כלוחמים, ואחרי דיכוי - כפרטיזנים.

בדיעבד אפשר לקבוע שלא היו דנרטים ולא ארגוני לחימה תרמו להצלת המונים. הצלת המונים היתה כנראה אפשרית רק בעזרת גורמים שמחוץ למעגל היהודי הפנימי. תה"נ, כאמור, גם לא התיימרו לפלס דרך להצלת הרבים וראו במאבק אקט אחרון, אנושי לאומי, של ציבור שנגזר עליו דין מוות כולל. מן הפרסומים וההכרזות של חברי תה"נ בשלב האחרון מוכח, כי בתקופה ובמציאות של התפוררות כול מסגרות הציבור והחברה, כשכול יחיד נותר לעצמו עם גורלו המר, שמרו תה"נ וקיימו מסגרות מאורגנות, מלכדות וממושמות, וחשבו ופעלו לפי קריטריונים ציבוריים ולאומיים.